

LIGETI DÁVID

A BÉKE FEJEDELMEI?

I. FERENC JÓZSEF, IV. KÁROLY ÉS A HÁBORÚ¹

BEVEZETÉS

1916. november 21-én 68 év uralkodás után meghalt I. Ferenc József. Az 1848-ban trónra lépett uralkodót – különösen az 1890-es évektől – egyre többször nevezték békefejedelemnek, ill. békecsászárnak, mivel a békére való törekvés uralkodásának egyik legfőbb jellemvonása volt. 1866 után az I. világháborúig – két kisebb hadjáratot leszámítva² – békében uralkodott a császár. Mindemellett a magyar királyként is közel fél évszázadig regnáló monarcha meghatározó szerepet játszott az első világháború kitörésében, amelynek félidejénél halt meg. Uralma így háborús viszonyok közepette indult, majd ért véget.

Utóda, IV. Károly magyar király rövid uralkodása idején szintén a békére törekedett, és őt is gyakran illették a békefejedelem jelzővel. Jelen tanulmányom célja, hogy megvizsgáljam, mennyire volt ez *epitheton ornans* megalapozott két utolsó királyunk esetében. Evégett röviden áttekintem a két uralkodó szerepét a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia 1848 és 1918 között vívott háborúiban.

Tanulmányom három fő részből épül fel. Először a békefejedelem fogalmát mutatom be, ezután I. Ferenc József és a háború viszonyát vizsgálom meg, végül pedig IV. Károly béketörekvéseivel foglalkozom.

¹ A tanulmány a VERITAS Történetkutató Intézet, a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum és a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézete által szervezett, „Trónbitorlóból alkotmányos király” című konferencián, 2016. december 13-án megtartott, azonos című előadás szerkesztett és jegyzetekkel ellátott változata.

² Ezek az 1878. évi boszniai okkupáció, valamint az 1882-es dél-dalmáciai felkelés leverése voltak.

A BÉKEFEJEDELEM FOGALMA

„Ha békeszerető leszel, királynak és királyfiának mondanak. [...] Uralkodásod minden tekintetben békés legyen.” (Szent István Intelmeiből)³

A békefejedelelem fogalmának eredete egészen az ókorba nyúlik vissza. Izajás (Ézsaiás) próféta könyvének kilencedik fejezetében a Megváltóról így ír: „Mert gyermek születik nekünk, fiú adatik nekünk; az uralom az ő vállán lesz, és így fogják hívni a nevét: Csodálatos Tanácsadó, Erős Isten, Örökkévalóság Atyja, Béke Fejedelme.”⁴ A minket most érdeklő utolsó jelző a héber eredetiben *szár sálom*, a Septuaginta ógörög fordításában *arkhón eirénész*, a Vulgátában pedig *princeps pacis* kifejezéssel szerepel. A három szakrális nyelv kifejezései lényegében tükörfordításként értelmezhetők, egyedül a „béke” szó etimológiájából eredő különbségek figyelhetők meg: míg a héber sálom elsősorban annak pozitív hozadékaira (bőség, áldás stb.) utal, addig a görögben és latinban a stabil, rendezett, megkötött állapotra – hasonlóan a magyar fogalomhoz, amely például a béklyó szóval van rokonságban. A magyar békefejedelelem, továbbá a nagy nyugati nyelvekben a *princeps pacis* kifejezés is tükörfordításnak tekinthető, lévén, hogy a princeps szó szerint az első fej, illetve feje valaminek kifejezésből ered. Innen származnak a német *Friedensfürst*, a francia *Prince de la paix*, az angol *Prince of peace*, továbbá a spanyol *Príncipe de la Paz* alakok.

Mindebből, valamint a keresztény hagyományból következően a békefejedelelem fogalma Krisztusra vonatkozott, és a Királyok Királya ezen attribútuma természetesen az európai uralkodók egyik fő céljává kellett, hogy váljon. Ebből következően a békefejedelelem fogalmát – a nyugati civilizációban – elsőként a római pápákra alkalmazták, és igen megtisztelő volt, ha egy világi uralkodót ruháztak föl ezzel a címmel. Ugyanakkor látni kell, hogy nem egy pacifista jelzővel van dolgunk: jól illusztrálja ezt az idézett bibliai rész „erős Isten” jelzője, amely megközelítően húsz alkalommal olvasható a Szentírásban a harcos szó attribútumaként.

E teológiai háttérnek megfelelően az eszményi keresztény monarchának törekednie kellett a békére, és a háború csak abban az esetben maradt elfogadható opció, ha az országot belviszály, vagy lázadás sújtotta, illetve defenzív harccal kellett megvédeni azt.

A középkorban leggyakrabban IV. Károly német–római császárt nevezték békefejedelemmek,⁵ míg a kora újkorban Johann Philipp von Schönborn mainzi érsek

³ Kurucz Ágnes fordítása. <http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm> (letöltés ideje: 2017. október 20.)

⁴ Izajás 9, 5. A Vulgáta fordításában. *Szentírás*. Budapest, Szent Jeromos Bibliatársulat, 1999. 777.

⁵ HABSBERG, Otto von: *Karl IV.: ein europäischer Friedensfürst*. München–Wien, Herold, 1978.

érdemelte ki ezt a jelzöt, akinek meghatározó szerepe volt a vesztfáliai béke (1648) megkötésben.⁶

Az újkorban a napóleoni háborúk időszaka óta elevenedett föl a békefejedelem fogalma, miután Manuel Godoy y Álvarez de Faria spanyol miniszterelnököt IV. Fülöp király felruházta a *Príncipe de la Paz* címmel 1795-ben.⁷ A kormányfő a franciákkal való sikeres béketárgyalások eredményeképp kapta meg ezt a titulust, mivel a bázeli béke igen előnyös módon zárta le a spanyolok balsikerű franciaországi intervencióját.

I. FERENC JÓZSEF ÉS A HÁBORÚ

„Politikám a béke politikája.” (1911)⁸

Bevezetőkben kitűnhetett, hogy e szempontok igen fontos szereppel bírtak egy olyan katolikus uralkodó esetében, mint I. Ferenc József. Sok szempontból ez magyarázza az 1848/49. évi eseményeket is, amelyek nagymértékben meghatározták az uralkodó és a háború, mint fogalom viszonyát. Amikor 1848. december 2-án Ferenc József lett az osztrák császár, a Habsburg Birodalom történetének egyik – ha nem a – legsúlyosabb krízisét élte át. A birodalom szinte egésze forrongott, a legkritikusabb helyzet azonban a Lombard–Velencei Királyságban, illetve hazánkban alakult ki. Az ifjú 18 éves uralkodó lényegében egyetlen intézményre, a császári–királyi hadseregre támaszkodhatott a rend helyreállításában, valamint a dinasztia hatalmának megőrzésében. Az ekkori tapasztalatok alapvetően határozták meg a császár gondolatait a háború vonatkozásában. A közhiedelemmel ellentétben ugyanis Ferenc József hálósobájában az aradi tizenhármas kivégzéséről nem volt festmény, hanem a helyiséget 1848–49 kritikus időszakának csatajelenetei díszítették.⁹ A for-

⁶ WILD, Karl: *Johann Philipp genannt der Deutsche Salomo. Ein Friedensfürst zur Zeit des dreißigjährigen Krieges*. Heidelberg, Carl Winter's, 1896. 161.

⁷ ERNST Ottó: Szerelem a lángban álló Spanyolországban. *Magyarország*, 1936. december 23. 15.

⁸ CONRAD, Feldmarschall [Franz von Hötzendorf]: *Aus meiner Dienstzeit*. (1906–1918). I–V. köt. Wien–Berlin–Leipzig–München, Rikola, 1921–1924. II. 282. (a továbbiakban: CONRAD, 1921.)

⁹ HANÁK Péter: Ferenc József hálósobája. *Budapesti Negyed*, 1998/4. 181. Két kép Albrecht Adam munkája volt, amelyek a Radetzky tábornagy győzelmei az 1848–1849. évi olaszországi hadjáratban címet viselték. A magyar szabadságharcról pedig Conrad L'Allemand festő két képe volt a szobában, amelyek Buda 1849. évi ostromához kötődtek. Az egyikben Alois Alnoch von Edelstein ezredes azon sikertelen kísérlete volt látható, hogy felrobbantsa a Lánchidat; a balul sikerült explózió a törzstisztet szaggatta darabokra. A másik kép pedig a sebesült várparancsnok, Heinrich Hentzi von Arthum vezérőrnagy elfogásának pillanatát ábrázolta. Mindehhez lásd: HERMANN Róbert: Egy végzetes döntés születése. Magyar haditervek Gödöllőtől Komáromig, 1849. április 7–29. *Századok*, 1999/2. 334.

radalmak leverésének fontosságát mi sem jellemezte jobban, mint hogy a birodalom legmagasabb katonai kitüntetésében – a Katonai Mária Terézia Rend valamelyik fokozatában – csupán 1809-ben, a napóleoni háborúk egyik csúcspontján részesült több tiszt, törzstiszt és tábornok, mint az 1848/49. évi harcok során.¹⁰

I. Ferenc József megtorlási politikája – különösen hazánk esetében – finoman fogalmazva sem illeszkedett az eszményi uralkodó képébe, amelyet a kegyességnek, a kegyelmezésnek (*clementia*) kellett volna uralnia. Az, hogy nem így történt, alapvetően meghatározta Ferenc József igen negatív nemzetközi és hazai reputációját. Számunkra ezért – még az első világháború kitörésében játszott szerepe – előtt sem lehetett igazi békefejedelem.

Miután a cári intervenció révén a Habsburg Birodalom túlélte 1848/49 forradalmi megpróbáltatását, az 1850-es évek nyugtalan, de mégis békés időszakot hoztak. A Magyar Királyságban ostromállapot volt érvényben, az ország közigazgatását lényegében a k. k. haderő irányította. A krími háború idején pedig 300 ezer katona mozgósítására, valamint a dunai fejedelemségek (Havasalföld és Moldva) megszállására került sor. Hamarosan ismét a fegyvereké lett a szó. 1858-ban III. Napóleon nyíltan a Risorgimentóra törekvő Szárd–Piemonti Királyság mellé állt, amely szüntelen provokációkkal kivívta a Habsburg uralkodó haragját. 1859 áprilisában Ferenc József ultimátumot küldött Torinónak, amelyben az olasz agitáció felfüggesztését követelte. E diplomáciai lépésnek ugyanolyan végzetes következményei lettek, mint az 55 évvel későbbi, Szerbiának küldött demarsznak. Miután kielégítő válasz nem érkezett, a Habsburg uralkodó parancsot adott báró Gyulai Ferenc tábornagnak, hogy leckéztesse meg Piemontot. Ezen epizód mellett azért időztünk el hosszan, mert egészen 1914-ig ez volt az utolsó alkalom, hogy Ferenc József háborút kezdeményezzen. Érdekes módon egyébként maga úgy tartotta, hogy mind 1859-ben, mind pedig a sarajevói merényletet követően valójában defenzív módon lépett fel. Tény ugyanakkor, hogy a *fin de siècle* utolsó évtizedében, amikor Franz Conrad von Hötzendorf gyalogsági tábornok, a Monarchia Összes Fegyveres Erői Vezérkarának főnöke – sokadik alkalommal – preventív háborút követelt az olaszok ellen, Ferenc József ezt azzal utasította vissza, hogy „Ausztria sohasem kezdeményezett háborút!” A Vezérkar főnöke így válaszolt: „Sajnos, Felség!”¹¹

Az 1859-ben a francia–piemonti szövetségtől, majd 1866-ban a poroszoktól elszenvedett vereség átalakította Ferenc József személyiségét. Az elszenvedett kudarcok hatására egyre inkább békepártivá vált, és bár ennek a tényezőnek kisebb befolyása

¹⁰ BENCZE László: *Solferino*. Budapest, Paktum, 2001. 15.

¹¹ CONRAD, Gina von Hötzendorf: *Mein Leben mit Conrad von Hötzendorf*. Leipzig, Grethlein&Co., 1935. 66.

volt a birodalom diplomáciájára, mint az európai hatalmi erőegyensúlyban bekövetkezett változásoknak, mégis Ferenc József háborút kerülő magatartása elősegítette az elkövetkező évtizedek nyugalmát. Különösen megnyilvánult ez a tényező a közös külügyminiszterek kiválasztásában: az uralkodó mindig józan, békére törekvő diplomátákat választott erre – az igen bizalmi, és a császár számára legfontosabb – posztra. Gróf Andrássy Gyula mellett¹² jó illusztrálja ezt gróf Alois Lexa von Aehrenthal minisztersége, aki 1906 és 1912 között irányította a dualista állam külügyminisztériumát, és számtalan alkalommal konfrontálódott a birodalom héjaival, mindegyiknél a Vezérkar főnökével, Conraddal. 1909-ben az uralkodó kijelentette: „mégiscsak a béke a legjobb, reméljük, ez osztályrészünk marad”. Ezt felismerve, Nagy-Britannia 1908-ban – éppen a császár békeszeretetére apellálva – megkísérelte leválasztani a Monarchiát a Német Birodalomtól.¹³

I. Ferenc József a dualizmus rendszerében is kulcsfontosságú szerepet játszott háború és béke kérdésében. Az 1867. évi XII. törvény 8., valamint 11. §-a biztosította az uralkodó történeti hagyományból következő jogait a kül- és a hadügy kérdésében.¹⁴ Az alkotmányos király ekképp továbbra is rendelkezett azzal a joggal, hogy háborút kezdeményezzen,¹⁵ mivel kiterjedt felségjogainak köszönhetően a közös kül- és hadügyekben megőrizhette abszolútnak tekinthető hatalmát.¹⁶

Ferenc József békefejedelemmé lényegében 1888-ban avanszált, amikor I. Vilmos német császár halála után ő vált a „három császár szövetségének” legidősebb tagjává.¹⁷ Ekkor szinte öröknek tűnt a béke Közép- és Kelet-Európában, így aztán

¹² Ez még annak ellenére is igaz, hogy Andrássy 1878 elején Tisza Kálmánnal együtt az Oroszországgal való háború pártján állt. SCHWARCZWÖLDER Ádám: Széll Kálmán pénzügyminisztersége és lemondásának körülményei. In: *VERITAS Évkönyv 2014*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2014. 61.

¹³ Ferenc József nemleges válasza után, az egyik brit diplomata, Sir Charles Hardinge így nyilatkozott: „Az öreg császár kivételes, nagyszerű ember, de úgy vélem, hogy épp most szalasztotta el hosszú életének egyik legkedvezőbb lehetőségét.” Joó András: Egyensúly, presztízs, diplomáciai sakkhúzások. In: *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*. Szerk. ANKA László–KOVÁCS Kálmán Árpád–MAKKAI Béla–LIGETI Dávid–SCHWARCZWÖLDER Ádám. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L’Harmattan Könyvkiadó, 2016. 386–387.

¹⁴ <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5313> (letöltés ideje: 2017. október 27.)

¹⁵ Erre utalt magának a hadüzenetnek a szövege: „Ő császári és apostoli királyi Felsége 1914. évi július hó 28-án kelt legfelsőbb elhatározása alapján, a mai napon a szerb királyi kormányhoz francia nyelven üzenetet intézett.” A hadüzenetet gróf Leopold Berchtold külügyminiszter ellenjegyezte. [Sz. n.]: A hadüzenet. *Budapesti Hírlap*, 1914. július 29. 2.

¹⁶ SCHWARCZWÖLDER Ádám: A király válaszúton. Ferenc József és a Bánffy-kormány válsága. *Levéltári Közlemények*, 2016/1. 62.

¹⁷ A három császár – vagyis az orosz cár, a német és az osztrák császár – szövetsége 1872/73 folyamán jött létre, és véglegesen a húsz évvel később kötött francia–oros szövetséggel ért véget.

nagymértékben növekedett az osztrák császár reputációja is.¹⁸ A magyar király az 1890-es évektől kezdve egyre többször érdemelte ki a békefejedelem *epitheton ornansát*,¹⁹ és nem pusztán alattvalóitól, vagy szövetségeseitől, hanem semleges államoktól is. Hatvanöt éves uralkodói jubileumán például a *Daily Mail* így élte: „A Monarchia uralkodója mindig békefejedelemnek bizonyult”.²⁰ Ha a nyers számokat nézzük, akkor megállapíthatjuk, hogy 1914-ig uralkodása 65 évéből háborúi együttes hossza alig több mint két évet tett ki, továbbá érdekes adat az is, hogy az első világháború idején 28 hónapig regnált háborús körülmények között, vagyis korábbi háborúi *együttes* hosszát is meghaladta ez az érték.²¹ A modern háború borzalma abban is megnyilvánult, hogy a császár csapatai által elszenvedett korábbi veszteségek össze sem hasonlítható módon törpültek el a Nagy Háborúétól: 1916 végére csak a halottak száma meghaladta az egymillió katonát.

A birodalom alattvalói alapvetően a világháború folyamán is osztották a békefejedelem Ferenc József imázsát, sőt több ízben emlegették így a monarchát.²² Halála idején konszenzus uralkodott abban, hogy I. Ferenc József joggal érdemelte ki a békefejedelem jelzőjét. „Az elhunyt uralkodóról szóló megemlékezések közül egyik sem mulasztja el, hogy megemlítsen azokat a megindító szavakat amelyek az uralkodó a Szerbiával való háború kitörésekor mondott és valamennyi megemlékezés hangsúlyozza, hogy az utolsó két esztendő eseményeinek ellenére is örök időkre megilleti Ferenc Józsefet a békefejedelem neve.”²³ Az első világháború során szinte toposzá vált, hogy a békefejedelem, I. Ferenc József pusztán belekényszerült a hábo-

¹⁸ REDLICH, Joseph: *Kaiser Franz Joseph von Österreich*. Berlin, Kulturpolitik, 1928. 379–380.

¹⁹ Példák: „Ferenc József most is mint békefejedelem jelent meg Csehországban”. [Sz. n.]: Merénylet a király ellen. *Budapesti Hírlap*, 1891. október 2. 1. „Éljen a békefejedelem! Ez azon szó, mely kifejezi a leghatalmasabb és legvalódibb benyomást, melyet az uralkodó utazása mindenütt kell, hogy előidézzon.” [Sz. n.] Német hang a csehországi királylátogatásról. *Budapesti Hírlap*, 1891. október 4. 5.

²⁰ [Sz. n.]: Ferenc József császári jubileuma. *Budapesti Hírlap*, 1913. december 3. 6.

²¹ Megjegyzendő, hogy I. Ferenc József korábbi háborúi hosszában benne van az 1864. évi porosz–osztrák–dán háború, amely majdnem kilenc hónapig tartott, de nagyon heves harcselekmények nem történtek. Ráadásul a Habsburg Birodalom mindössze egy hadtesttel vett részt a harcban.

²² Példák az osztrák sajtóból, a teljesség igénye nélkül: „Szeretett császárunk és királyunk, ez a békefejedelem...”. [Sz. n.]: Josef. *Ordinariatsblatt der Königgrätzer Diözese*. 1914/8. 1. – [Sz. n.]: „A belső meggyőződésből békefejedelem Ferenc József”. [Sz. n.]: Kaiser Franz Joseph. *Zeitschrift für Frauen-Stimmrecht. Organ für die politischen Interessen der Frau*, 1916/8, 1. – „A szó legszorosabb értelmében vett békefejedelem”. [Sz. n.]: Kaiser Franz Josef I. gestorben. *Feldkircher Anzeiger*, 1916. november 22. 1., – „A tiszteletreméltó békefejedelem”. [Sz. n.]: Österreichs Feiertag. *Prager Abendblatt*, 1914. december 1. 1. Mint a példákban is látszik, Ferenc Józsefet főleg az ünnepi alkalmakkor, augusztus 18-i születésnapja idején, december 2-i uralkodói jubileumán, illetve halála alkalmával ruházták fel a legtöbbször e kitüntető jelzővel.

²³ [Sz. n.]: A sajtó a királyról. *Pesti Napló*, 1916. november 23. 4.

rúba.²⁴ A német nyelv még szójátékkal is megerősíthette ezt, miután a béke fejedelméből a háború fejedelme, hadúr (*Friedensfürst – Kriegsfürst*) válhatott.²⁵

A békefejedelem fogalmát természetesen Ferenc József korában sem csak az osztrák császárra alkalmazták. Nagyon gyakran használták pl. II. Vilmos német császár esetében is, főleg annak uralkodói jubileumai alkalmával,²⁶ vagyis még a háború előtt, illetve annak utolsó évében 1918-ban. Ekkor – a német monarchia trónra lépésének 30 éves évfordulóján – már közel négy éve dörögtek a fegyverek Európában, mégis a központi hatalmak propagandája igazi békefejedelemként emlegette őt. Ezen narratíva szerint 1914-ben azért kellett venni a kardot, mert a központi hatalmakat az antant aknamunkája szét akarta zúzni.²⁷ Ez a motívum még a Német Birodalom Oroszországnak küldött, 1914. augusztus 1-jei ultimátumában is fellelhető: „Vilmos császár megmutatta eddig, hogy békefejedelem, most azonban Oroszországnak is meg kell tudnia, hogy Nagy Frigyes ez utóda harci fejedelem lesz.”²⁸

A béke fejedelme fogalmát Magyarországon is szívesen használták. A rendelkezésre álló adatok alapján először 1891-ben használták először a sajtóban Ferenc Józsefre, egy sikertelen csehországi merényletet követően, amikor Matuska Szilveszter negyven évvel későbbi merényletéhez hasonlóan felrobbantottak egy vasúti hidat a csehországi Reichenbergben (ma: Liberec). I. Ferenc József életét annak köszönhette, hogy a merénylők túl hamar robbantották fel a vasúti hidat.²⁹

A boldog békeidők utolsó évtizedében azonban viharfellegek gyülekeztek. Amikor Conrad egyik jelentése során jelezte Ferenc Józsefnek, hogy „ma inkább, mint valaha van szükség erős, rendezett, jól felszerelt hadseregre”, az uralkodó úgy válaszolt, hogy „Igen, bizonyára Isten tudja,” de azt is megjegyezte: „Az uralkodó

²⁴ Példák erre: [Sz. n.]: *Der Kaisertag. Prager Abendblatt*, 1914. október 5. 1. „Amióta a császár harcra hívott, amióta a békefejedelem arra kényszerült, hogy kardja hatalmát alattomos ellenségei ellen használja, az Osztrák–Magyar Monarchia ismét erős, legyőzhetetlen birodalom”. – Vö. [Sz. n.]: *66 Jahre Kaiser. Voralberger Volksblatt*, 1914. december 2. 2.

²⁵ Az archaikus *Kriegsfürst* helyett a köznyelv inkább a *Kriegsherr* fogalmát alkalmazta. Ez volt a Legfelsőbb Hadúr (*Oberster Kriegsherr*) elnevezésében is.

²⁶ Négy példa a *Budapesti Hírlapból*. [Sz. n.]: *Háború és béke*. 1893. január 31. 8. – [Sz. n.]: *A potsdami találkozás*. 1899. november 9. 5. – [Sz. n.]: *Loubet üdvözlete*. 1901. június 8. 5. – 1900. május 4-én pedig II. Vilmos maga köszöntette így Ferenc Józsefet: „Nem utolsósorban szól üdvözlétem a tiszteletreméltó békefejedelemnek, aki évtizedek óta hű szövetségese a német császárnak.” [Sz. n.]: *A király Berlinben*. 1900. május 5. 5.

²⁷ II. Vilmos így nyilatkozott 1918. június 17-én: „Amikor 25 éves uralkodói jubileumomat ültém, különös hálával gondolhattam arra, hogy munkámat, mint békefejedelem végezhettem. Azóta megváltozott a világ. Már négy éve a világtörténelem legnagyobb háborújában állunk, amelyet ellenségeink kényszerítettek ránk.” *Feldblatt*, 1918. június 18. 2.

²⁸ [Sz. n.]: *Német ultimátum Oroszországnak. Budapesti Hírlap*, 1914. augusztus 2. 2.

²⁹ Lásd erre a 19. sz. lábjegyzetet.

kötelessége a béke fenntartása”.³⁰ 1911-től olyan forró volt a nemzetközi helyzet, hogy igazából az a csoda, hogy csak 1914. július 28-án tört ki az első világháború. Az első Balkán-háború idején a császár személyes levélben fordult II. Miklóshoz, hogy a kialakult válságot „fegyverek bevetése nélkül” oldják meg.³¹ Ferenc József 1911 végén, amikor Conrad éppen Olaszország ellen akart preventív háborút kezdeményezni, kijelentette: „Amíg Olaszország nem támad meg minket, nem lesz háború! Általában véve pedig nálunk nem lehet háborús párt.”³² Conrad állandó és – sajnálatos módon megalapozott – érvrendszere a támadó háború mellett kifejezetten fájdalmat okozott a békecsászárnak.³³

Ferenc József békepártisága az 1914. júliusi válság során is jelentős szerepet játszott. Július 5-én Conrad audienciára járult az uralkodóhoz, amelyben ismertette a kialakult helyzetet. Ferenc József – tartva az orosz intervenciótól – megkérdezte a tábornokot, hogy akar-e háborúzni ebben az esetben is? Conrad visszakérdezett: ha a németek kiállnak a Monarchia mellett, lesz háború Szerbia ellen? A császár ekkor rövid gondolkodás után igennel felelt.³⁴ Még II. Vilmosnak is teljesen érthető volt, hogy „Ő Császári és Királyi Felségének – közismert békeszeretete miatt – bizonyára nehéz lesz rászánnia magát a Szerbiába történő benyomulásra”.³⁵ Ekként „az uralkodót joggal nevezték a béke császárának, és valóban az is volt a szó értelmében”.³⁶

Mind a birodalom elitje, mind pedig a nemzetközi közvélemény úgy vélte, hogy Ferenc József békeszeretete a háború legfőbb gátja.³⁷ Conrad viszont egyértelműen gyengeségnek ítélte meg az uralkodó békepolitikáját: „Az uralkodóból hiányzik, hogy szembenézzen a fenyegető veszedelemmel és azt tevékenyen megelőzze. Ez ugyanaz a politika, amely minket Magentán és Solferinón át Königgrätzig vezetett.”³⁸ A tábornok proféciája utóbb igaznak bizonyult, hiszen az 19. század közepi

³⁰ Báró ARZ vezérezredes: *1914–1918. A központi monarchiák harca és összeomlása*. Budapest, Kapucinus, 1942. 12. (a továbbiakban: ARZ, 1942.)

³¹ SAPOSNYIKOV, B.: *A hadsereg agya*. Budapest, Honvédelmi Minisztérium, 1970. II. 226. (a továbbiakban: SAPOSNYIKOV, 1970.)

³² SAPOSNYIKOV, 1970. II. 339.

³³ STEINITZ, Eduard Ritter von (szerk.): *Erinnerungen an Franz Joseph I.* Berlin, Kulturpolitik, 1931. 323. (a továbbiakban: STEINITZ, 1931.)

³⁴ SAPOSNYIKOV, 1970. III. 69.

³⁵ POLZER-HODITZ, Arthur Graf: *Kaiser Karl: aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*. Wien–Zürich, Amalthea, 1929. 248. (a továbbiakban: POLZER-HODITZ, 1929.) – SAPOSNYIKOV, 1970. III. 74.

³⁶ STEINITZ, 1931. 258.

³⁷ STEINITZ, 1931. 313, 322. A háború után a szerb M. Bogičević is úgy értékelte, hogy „Ferenc József békeszeretete volt az egyik akadálya annak, hogy a Monarchia fegyverrel lépjen fel a nagyszerb agitációival szemben”. Idézi: CONRAD, 1921. I. 665.

³⁸ SONDHaus, Lawrence: *Franz Conrad von Hötzendorf. Architekt der Apokalypse*. Wien–Graz, Neuer Wissenschaftlicher, 2003. 116.

helyzethez hasonlóan ismét addig provokálták a Monarchiát, amíg abból vesztes háború nem lett.

Ám nem pusztán a világháború során tűnt gyengének a Monarchia a békére törekvése miatt. Egy 1913-ban kelt párizsi orosz követjelentés így fogalmaz: „Ausztriának ezt a politikáját itt kizárólag a rá jellemző következtelenséggel magyarázzák; ezt az államot olyannak tekintik, amely teljesen elvesztette azon képességét, hogy helyesen tudja mérlegelni saját érdekeit, és politikáját ezekkel összeegyeztesse.”³⁹

Mindebből következően őszintének, egyben igaznak kell tekintetünk Ferenc József 1914. július 29-i manifesztumát, amelyben a Szerbia elleni háborút kihirdette: „Leghőbb vágyam volt, hogy az Isten kegyelméből még hátralevő éveimet a béke műveinek szentelhessem és népeimet a háború áldozataitól és terheitől megóvhassam. A Gondviselés másképp határozott. Egy gyűlölettel telt ellenség üzelmei kényszerítettek, hogy a béke hosszú esztendei után kardot ragadjak monarchiám becsületének védelmére, tekintélyének és hatalmi állásának megóvására és területi épségének biztonságára. [...] Mindent meggondoltam és megfontoltam. Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára.”⁴⁰

Az uralkodó már nyolcvannégy éves volt, amikor az első világháború megkezdődött, így értelemszerűen nem vehette át a haderő tényleges főparancsnoki tisztjét. A háború eseményeiről döntően az utóbbi posztot betöltő Frigyes főherceg tábornagtól, gróf Eduard von Paar főhadsegédétől, illetve a Katonai Iroda főnökétől, báró Arthur von Bolfrastól értesült. A császárnak közvetlen tapasztalatai nem voltak a konfliktusról, a front közelében sem járt. 1914-ben még néhány kórházba ellátogatott, de azután ezen vizitációk szervezésével is felhagytak beosztott tábornokai, nehogy az uralkodót felzaklassa a szenvedő sebesültek látványa.

Ferenc József reputációját az első világháború szenvedései alaposan megtépázták. Ennek mértéke azonban a ciszlajtán területeken volt nagyobb, ahogy Koerber osztrák miniszterelnök 1917-ben megfogalmazta: „Kétszer ártott nekünk Ferenc József, fiatalságában, illetve öregségében”.⁴¹ A kormányfő ezzel egyszerre utalt 1848–49-re, illetve a Nagy Háborúra. Elmondhatjuk, hogy az uralkodó fatalistán szemlélte a háborút sőt egy híres latin mondást idézgetett: „potius mori quam foedari” (inkább haljunk meg, minthogy szégyent valljunk),⁴² továbbá kijelentette, hogy „ha

³⁹ SAPOSNYIKOV, II. 408. Jelentés Szazonov külügyminiszternek, 1913. október 9.

⁴⁰ Szövegét lásd pl. *A Világháború képes krónikája*. Budapest, Révai, 1914. 35–36.

⁴¹ DICKINGER, Christian: Franz Joseph I.: *Die Entmythisierung*, Wien, Ueberreuter, 2002. 187. – ARZ, 1942. 14. – BELLER, Steven: *Franz Joseph. Eine Biographie*. Wien, Döcker, 1997. 184. (a továbbiakban: BELLER, 1997.)

⁴² PERLAKY Lajos: *I. Ferenc József*. Budapest, Egyetemi, 1938. 200.

már a Monarchiának tönkre kell mennie, legalább becsületben menjen tönkre!”⁴³ A kritikus 1914. júliusi válság során azt is kérte beosztottjaitól, hogy az ő magas korára ne legyenek tekintettel és kezdjék meg a háborút. A császár végül kimondta az utolsó szót a háborút illetően, és a békefejedelem így jelentős szerepet játszott az első világháború kitörésében.⁴⁴ Mentalitását egy 1914 végén kelt sorai is megvilágítják: „Jobban szeretném, hogy mindent elveszítsünk, és becsületben haljunk meg, semmint, hogy ezt a förtelmes rablást végignézzem!”⁴⁵

Mindezen előzmények után nem meglepő, hogy a világháború folyamán a Monarchia lakossága több ízben várta, hogy a békefejedelem elhozza számukra a háború végét. 1915 nyarán például ezt olvashatjuk az osztrák szociáldemokraták lapjában: „Egy tisztességes béke. Ma ezt a szót mondta ki a császár. [...] Ferenc József augusztusban 85 éves lesz és jóllehet sorsa az volt, hogy több háborút megvívjon, mégis saját korának dicsőségét abban látta, hogy békefejedelem legyen és annak számíton”.⁴⁶

Annak ellenére tehát, hogy Ferenc József békefejedelmi renoméját az első világháború alaposan megtépázta, nem tartjuk megalapozottnak azokat a vádakot, amelyek szerint az agg uralkodónak elsőrendű felelőssége van a diabolikus 20. század megteremtésében. Mint azt korábban láttuk, épp a császár volt az egyik legnagyobb akadály a háború útjában. Ám a becsületre még a régi lovagi erények szemével tekintő monarcha, fatalizmusa révén nem tekinthető pacifistának.

Mindennek ellenére pályáját és uralkodását találóan foglalta össze a Monarchia Vezérkarának utolsó főnöke, Arz tábornok: „[Ferenc József] mint őszinte békeszeretettől áthatott uralkodó, soha hódító szándékot nem táplált. Jogosan nevezhetjük Európa legbékésebb szándékú fejedelmének. Békeszeretetét igazolja a történelem. [...] Ferenc József békeakarata mindig elsimította az izgalmak hullámain”.⁴⁷

⁴³ Br. ARZ Artur ny. vezérezredes: I. Ferenc József és a világháború. *Magyar Katonai Közlöny*, 1930/7–8. 649.

⁴⁴ BELLER, 1997. 180.

⁴⁵ BELLER, 1997. 186. A császár ekkor a németeknek válaszolt, akik az Olaszországgal szembeni területi engedmények megadását kérték tőle.

⁴⁶ *Arbeiter Zeitung*, 1915. június 25. 1.

⁴⁷ ARZ, 1942. 11.

IV. KÁROLY ÉS A HÁBORÚ

„Mindent meg akarok tenni, hogy a háború borzalmaait és áldozatait minél előbb megszüntessem, népeimnek a béke nehezen nélkülözött áldásait visszazerezzem, mihelyt fegyvereink becsülete, államaim hű szövetségeseinek életfeltételei és ellenségeink daca azt megengedi.” (IV. Károly, 1916. november 22.)⁴⁸

Az ifjú – 29 éves – új monarcha trónra lépésekor deklarálta, hogy célja „megboldogult elődjének példája nyomán, a békére vonatkozó reményeket beteljesítése, és az, hogy békefejedelemként uralkodhassék”.⁴⁹ Láthatjuk, hogy Károly béketörekvései során szintén a Ferenc József-i hagyományra támaszkodott; mindennek megfelelően esetében is használni kezdték a békefejedelem fogalmát. Érdekes módon esetében gyakoribb és hangsúlyosabb a magyarországi alkalmazás és a korabeli sajtó különösen az 1916. december 30-i koronázás alkalmával tüntette ki ezzel a jelzővel.⁵⁰ Károlyra már trónra kerülése idején sokan a béke egyik lehetséges elhozójaként tekintettek. Az ifjú monarcha közvetlenül magyar királlyá koronázása előtt ismételtén kinyilvánította, hogy „véget akarok vetni a vérontásnak”.⁵¹ Ugyanakkor a fejezet nyitóidézete arra is rávilágít, hogy Károly nem mindenáron akart békét kötni, és elképzelései sokkal inkább a béke fejedelmének eredeti fogalmához kötődtek, vagyis, hogy győztes béke köttessék.

Amennyiben Ferenc József számára fontosak voltak a katolicizmusból következő erkölcsi elvek, úgy az utóbb boldoggá is avatott Károly esetében ez hatványozottan igaz volt. Az „Isten kegyelméből” való uralkodásban való meggyőződés nem is eredményezhetett más politikát a Nagy Háború idején, mint a békére törekvést.⁵² Lényegében a közvélemény is ezt várta a királytól, ahogy Berzeviczy Albert 1917 februárjában fogalmazott: „Eltemettük dicső, agg királyunkat, kit a sors attól sem kímélt meg, hogy ő, a nemes békefejedelem, egy végeláthatatlan világháború öldöklő forgataga közepeit legyen kénytelen örökre behunyni szemeit. S íme a Gondviselés nekünk az elvesztettnek helyére remény- és erőteljes fiatal uralkodót állított, kinek első ténye nemes békeajánlat volt.”⁵³

⁴⁸ *A Nagy Háború írásban és képen*. Szerk. LÁNDOR Tivadar. Budapest, Athenaeum, 1925. IV. 359.

⁴⁹ *Neues 8 Uhr Blatt*, 1916. november 28. 2.

⁵⁰ *A békefejedelem szavai*. Pesti Hírlap, 1916. december 29. 1.

⁵¹ POLZER-HODITZ, 1929. 174.

⁵² RIEDER, Heinz: *Kaiser Karl. Der letzte Monarch Österreich-Ungarns 1887–1922*. München, Callwey, 1981. 118.

⁵³ *A Nemzeti Casino évkönyve, 1917*. Budapest, k. n., 1917. 140. – Berzeviczyt IV. Károly 1916. december 28-án magánkihallgatáson fogadta. A jövődő király „nyíltan beszélt minden fontosabb kül- és belpolitikai kérdésről”, továbbá elmondta, hogy „bízik a trónra kerülése után indított békekezde-

E békekezdeményezésre 1916. december 12-én került sor, de az előkészületek még Ferenc József életében történtek, s hogy nem az agg uralkodó nevéhez köthető az indítvány, pusztán a németekkel történt tárgyalások elhúzódásának eredménye.⁵⁴ Bukarest elfoglalását követően hat nappal a központi hatalmak a béketárgyalások megkezdését javasolták az antantnak, de az ellenség elutasította az ajánlatot.

Magyar királlyá koronázása előtt egy nappal a *Pesti Hírlap* vezércikkében így fogalmazott: „Arról, hogy [Károly] békefejedelem akar lenni: már tettei is tanúskodnak. A központi hatalmak és szövetségeseik békeajánlatát a semleges és ellenséges külföld is neki tulajdonította.”⁵⁵

Károly béketörekvéseinek fontos katalizátora volt felesége, Zita királyné. A királyllyal szemben gyakori vád volt, hogy felesége irányította a birodalmat és ez sok szempontból, – de leginkább a béketörekvések terén – érvényesült. A király legfontosabb békekötési ajánlatát, amely utóbb Sixtus-affér néven vonult be a történelembe, szintén felesége, illetve Károly anyósa, Mária Antónia főhercegnő készítették elő. A Bourbon-pármiai dinasztiából származott asszonyok sikeresen vették fel a kapcsolatot Károly belga hadseregben szolgáló sógoraival, Sixtus és Xavér hercegekkel, akik révén 1917 tavaszán a király eljuttatta békeajánlatát az antanthoz. Ám ha megnézzük a császár ajánlatát, azt látjuk, hogy I. Ferenc Józsefhez hasonlóan ő is ragaszkodott – a Monarchia esetében – a *status quo ante bellum* elvéhez. Megítélésem szerint ezért Károly sem tekinthető *par excellence* pacifistának, hiszen a békét nem *mindenáron* kívánta megkötni. Az annexiók nélküli béke elvét azonban elfogadta.

Az osztrák császár bátor lépésre szánta el magát a Sixtusszal elküldött első levél megfogalmazásával, hiszen jogosnak ismerte el Franciaország igényét az 1871-ben elvesztett Elzász–Lotaringiára, továbbá nem zárkózott el Belgium szuverenitásának helyreállításától, mi több, Szerbia függetlenségének biztosításától sem. Károly kikötötte azonban, hogy Belgrádnak szakítania kell a nagyszerb politikai célokkal és propagandával. A Habsburg-monarcha tehát nyugaton elismerte azokat a hadicélokat, amelyekért Nagy-Britannia (Belgium kérdése), valamint Franciaország (Elzász–Lotaringia) küzdött, továbbá rendezte volna a világháborút kirobbantó szerb kérdést.

A világháború folyamán első ízben történt olyan békekötési szándéknyilatkozat, amely reális kompromisszumot kínált a konfliktus mielőbbi lezárására. A király azonban a levél végleges szövegét még saját külügyminiszterével, gróf Ottokar Czerninnel sem ismertette, s ennek egy évvel később fatális következményei lettek.

ményezése sikerében”. GALI Máté: *Berzeviczy Albert. A márványarcú miniszter*. Budapest, Szépművészeti Múzeum, 2017. 314.

⁵⁴ RAUCHENSTEINER, Manfred: *Az első világháború és az Osztrák–Magyar Monarchia bukása*. Budapest, Zrínyi, 2017. 552. (a továbbiakban: RAUCHENSTEINER, 2017.)

⁵⁵ *Pesti Hírlap*, 1916. december 29. 1.

A dokumentum – amelynek tartalmát a franciák mellett az angolok is megismerték, az olaszok viszont nem – komoly hatást váltott ki az antant táborán belül. Lloyd George brit miniszterelnök március 31-én egyenesen kijelentette, hogy Károly levele – maga a béke (*C'est la paix!*).⁵⁶ Néhány héttel később a császár még egy levelet küldött Franciaországba, amelyben az ellenség kérdésére kinyilvánította: nem hajlandó területeket átengedni Olaszországnak.

Egy évvel később, 1918 áprilisában George Clemenceau francia miniszterelnök publikálta Károly leveleit, denunciálva ezzel az uralkodót. Az afférnak több súlyos következménye volt. A Monarchia katonai szabályzatai a leghatározottabban tiltották az ellenséggel való tárgyalást, egyezkedést, amely hadbírószági eljárást és akár kivégzést is maga után vonhatott. Most napvilágra került, hogy a Legfelsőbb Hadúr végeredményben ezt a tettet hajtotta végre. Károly szavahihetősége ezzel jelentős csorbát szenvedett. Különösen romboló hatása volt Clemenceau lépésének a németekkel való viszonyban, akiket megdöbbenett Károly azon lépése, hogy német területek átadása árán kívánt különbékét kötni. Mindezek tükrében nem csoda, hogy amikor 1918 májusában IV. Károly a belgiumi Spa városába utazott, hogy a német politikai és katonai vezetéssel egyeztessen a kialakult helyzetről, gyakorlatilag Canossát járt a német hadvezetőségnél. Így Károly hiába deklarálta a botrány kirobbanásakor, hogy: „Clemenceau úr vádjai ellenem olyan alávalók, hogy nem érzem szükségét, hogy Franciaországgal tovább vitatkozzak a kérdéstről. További válaszom a nyugaton lévő ágyúim képviselik.”⁵⁷ A békefejedelmet a franciák sikerrel hallgattatták el.

A Sixtus-levelek publikálása véget vetett Károly békekötési törekvéseinek, így hiába remélte a hazai baloldal is „[...] hogy a királyt mindaz, ami történt, nem kedvetleníti el, hanem hogy ezentúl éppen olyan határozottsággal tesz meg a békéért mindent, mint eddig és [...] az a békefejedelem lesz, akire rögtön trónra lépése után néhány bátor cselekedettel felavatta magát”.⁵⁸ 1918 áprilisa után Károly a *külvilág* számára már nem lehetett a béke fejedelme, amelynek következtében fél évvel később az antant aknamunkája sikert ért el, és sikerült a Monarchia felbomlasztása.

Károly békekötési szándékában igen fontos szerepet töltött be, hogy az európai vezető politikusok közül ő fordult meg leggyakrabban a harctereken, nem egyszer az első vonalakban is járt. Különösen mély hatást gyakoroltak rá az 1916-os erdélyi harcok, ahol a hátszág nyomorával, illetve a háború anyagi pusztításával is találkozott. Trónra lépését követően azonban első intézkedései sorában maga vette át

⁵⁶ POLZER-HODITZ, 1929. 337.

⁵⁷ LORENZ, Reinhold: *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*. Graz–Wien– München, Styria, 1959. 455.

⁵⁸ [Sz. n.]: A Sixtus herceghez intézett levelek. *Világ*, 1918. április 14. 5.

az osztrák–magyar haderő feletti főparancsnokságot is. Ezzel magára vállalta a háború folytatásának következményeit, és – utólag mi már tudjuk – két esztendő veszteségeit is. Ekként találóan állapította meg az egyik vezérkari törzstiszt, hogy sokakban felvetődött a kérdés: lehet-e az ember egyszerre Legfelsőbb Hadúr és békefejedelelem.⁵⁹ Ezt az antagonizmust valójában nem is sikerült feloldania Károlynak. Humanizmusát azonban igazolta, hogy 1917 folyamán számos kemény fegyelmezési eszközt (vasra verés, kikötözés) tiltott be a hadseregben,⁶⁰ továbbá, hogy míg főparancsnoksága idején a Monarchia valamivel több mint százezer halottat könyvelt el, ugyanennyi idő alatt, 1914 júliusától 1916 végéig több mint egy millió katona lelte halált a harcokban. Érdemes figyelembe vennünk azt is, hogy a háborús folyamatok 1917-ben, sőt még 1918 első hónapjaiban sem indokolták feltétlenül a békekötés szükségességét, különösen azután, hogy az oroszok a márciusi és a bolsevik forradalom után elhagyták az antant táborát.

1918 őszének eseményei belpolitikai szempontból azonban mindenképpen igazolták Károly békefejedelemségét: hogy a Monarchia tartományainak önállósodási folyamata nem torkollott véres polgárháborúba, teljes egészében az uralkodó érdeme. Jól illusztrálja ezt egy 1918. október 28-i párbeszéd, amelyet a morvaországi kormányzóval folytatott: amikor a tisztviselő jelezte, hogy erőszak alkalmazásával fenn tudja tartani a rendet Brünben és környékén, Károly megkérdezte, hogy ez vérontással járna-e? Amikor azt a választ kapta, hogy talán néhány ember odaveszne, az uralkodó így válaszolt: „Ez nem történhet meg! Ezt a szörnyű mézárllást még egy polgárháborúnak is követnie kell? Ezért Isten előtt és keresztény hitemnek megfelelően nem vállalhatom a felelősséget!”⁶¹

Három nappal később azonban jelképesen is megmutatkozott, hogy a béke fejedelmét elsöpri a belviszály. 1918. október 30-án este, gróf Andrássy Gyula külügyminiszter úgy próbálta lecsillapítani a lázongó bécsi polgárságot, hogy „éljen a békefejedelelem, s éljen a vitéz osztrák nép”, amelyre a válasz: „Le Andrássyval; éljen a köztársaság, le a császárral!” volt.⁶²

IV. Károly a hadviselő felek között a legtöbb alkalommal kísérelte meg lezárni a háborút. Mindennek ellenére az antant kvázi háborús bűnösneként tekintett rá, sőt – amint azt a király 1921. évi magyarországi visszatérési kísérletei igazolták, ismételt hatalomra kerülése önmagában *casus belliként* jelentett.

⁵⁹ RAUCHENSTEINER, 2017. 613.

⁶⁰ FEIGL, Erich: *Zita Kaiserin und Königin*. Wien–München, Amalthea, 1991. 178.

⁶¹ RIEDER, 1981. 250. Osztanunk kell Rieder azon állítását is, amely szerint „ha Károly sohase szolgált volna rá a békecsászár címre, ezzel a tetteivel megtette azt”.

⁶² Az esetről tudósít: Ke.: Kifütyülték. *Az Est*, 1918. október 31. 1.

Jóllehet *nolente volente* Ausztria–Magyarország Szerbia elleni hadüzenete nyitotta meg a világháborút, és ezért igen nagy – de nem kizárólagos – felelősség terheli, mindez nem igazolja az antant azon magatartását, hogy 1916 és 1918 között rendre elutasította a Monarchia békekezdeményezéseit. Végeredményben tehát – az ezt árnyaló tényezők ellenére is – az első világháború igazolta az utolsó két Habsburg uralkodó békefejedelem mivoltát.

